

Helytörténeti kutatások és országos témák

*Jakó Zsigmond professzorral
beszélget Beke György*

Kollégái a Kolozsvári Tudományegyetem Történeti Karán baráti összejövetelen búcsúztatták. Jakó Zsigmond 42 évi tanítás, egyetemi nevelő munka után nyugállományba vonult. De nyilván nem válik „nyugdíjassá” Jakó Zsigmond, a kutató, a romániai magyar történészek nesztora, emlékezetes kötetek szerzője, a nemzetközi hírű és rangú tudós.

■ *Miért választotta a történelmi élethivatást? Mikor ébredt fel Önben az elhivatottság tudata, vagy támadt kíváncsiság a történelmi titkok iránt? Családi hagyomány volt? Az iskolai élmények hatása?*

Nem az iskolai élmények, hanem úgy gondolom, hogy a családi légkör alakított történésszé. Tudniillik mi, már a család idősebb nemzedékei, együtt éltünk a múlttal, belenőttünk sok mindenbe. Azt, amit mások könyvekből ismertek meg, nekünk édesanyánk vagy nagyanyánk mesélte el. Jelen voltak körülöttünk ennek a szóban emlegetett múltnak a tárgyi emlékei is. Emlékszem, micsoda élmény volt számomra egész kicsi gyermekként, ha felszabadultam a nagyapámék padlására, s ott megtalálhattam régebbi nemzedékeknek még a viseltes ruhadarabjait is. Aztán felkerült a padlásra az elhalt családtagok irathagyatéka, mert már nem volt hová tenni, s ezek között kutatni számomra igazi gyönyörűséget jelentett. Az egész millió azt sugalmazta, hogy gyermeki fantáziám forduljon a múlt emlékei felé. Például ma már jól tudom, hogy ezek csupán „mesés elemek”, de gyermekkoromban hosszú ideig meg voltam győződve arról, hogy az ebédelőben látható nagy mélyedésben valamikor csakugyan egy ló állott, állandóan felnyergelve – így mesélték nekem –, hogy ha baj van, azzal a lóval meneküljön a család a sólyomkői várba, a Réz-hegység túlsó oldalára. Oda még most is nehéz eljutni, hát akkor! Nyilvánvaló, hogy valami nagy faliszekrény vagy hasonló állhatott ott, de reám már a legenda örökítődött. Vagy a másik házban, ha az ember félrenyomta az ajtóbelet egyik betétjét, egy lépcső tárult fel, amelyen fel lehetett menni a padlásra vagy leereszkedni a pincébe. Sok ilyen romantikus elem vett körül engem gyermekkoromban. De a szellemi hagyomány is eleven volt körünkben. Például már kicsi gyermekként megmondták nekem, hogy a Zsigmond nevet – amelyet ma sem szeretek – azért kell viselnem, mert egyik elődömet, Szilágyi Zsigmondot így nevezték, ez az őszám részét vett a 48-as szabadságharcban, majd ezért egy büntetőalakulatba sorozták be, és Itáliában, Bolognában halt meg. Mikor már nagyobb gyermek lettem, át is adták nekem ennek a Szilágyi Zsigmondnak a képét, amelyet mai napig a szobámban őrzök. És kaptam egy kicsi iratköteget, ennek az elhunyt családtagnak mindenféle emlékével. Akkor mértem fel, hogy nagyon érdekes személy lehetett, mert a hagyatékában találtam két verseskötet kéziratát is. Egyiket elő is készítette megjelenésre, azért akarta kiadni, hogy a bevételből segíthesse a leégett hegyközkovácsiakat. Az iratok között van egy olyan is, amelyben bajtársai leírták utolsó óráit... Vagy az is beszéd tárgya volt családjunkban, hogy egyik anyai elődöm az első magyar Voltaire-fordító, Szilágyi Sámuel volt.

Az ember, persze, sok mindent hoz magával, testi és lelki sajátosságokat, nem tudja szétválasztani őket, de ez a Szilágyi-hagyomány döntő volt számomra.

■ *Családja eleve történésznek szánta Önt?*

Dehogyan! Azt szeretnék volna, ha mérnök lesz belőlem. Tudniillik anyai nagyapám, akit szintén Szilágyi Zsigmondnak hívtak – őt nevezték először Zsigmondnak a 48-as katonáról, azután szállt reám a név, az említett tárgyi emlékannyal együtt – vízszabályozási mérnök volt, részt vett a Sárrét lecsapolásában, a Tisza és végül a Berettyó szabályozásában. Gyermekként a kertünk aljában folydogáló patakocskát „szabályozgattam”, s ezt nagy örömmel figyelte a családban mindenki. De mikor közeledett az érettségi, én se jogász, se gazdász, se mérnök nem akartam lenni, hanem a történelmi pálya mellett

döntöttem. Senki nem lelkesedett a dologért, de ellenvetésük nem volt. „Ha ezt akarod, csináld.” Visszagondolva, talán jól választottam, mert ez a foglalkozás a legnehezebb időkből is kitöltötte az életemet, megadta nekem azt a tudatot, hogy mások számára is hasznos az, amit csinálok.

Ilyen érzelmi motívumok és gyermekkori élmények hatására választottam pályát, de történésszé, természetesen nem ezek tettek, hanem az iskola, nem a középiskola, hanem az egyetem. Szerencsém volt: a modern magyar történettudomány legjobb erői voltak a professzoraim. Legnagyobb hatással volt reám a ma is élő Melyusz Elemér, akinél doktoráltam is, a legnagyobb magyar középkorkutató, de tanítómestereknél tartom Hajnal Istvánt, aki szerintem a legerősebb magyar történész, a gazdaság- és társadalomtörténész Domanovszky Sándort, a történelmi segédtudományok nagymesterét, Szentpétery Imrét. Nyilván tőlük kaptam a mesterségbeli tudást, legfennebb a lelkesedést, a „fűtőanyag” volt még a gyermekkorból. Még egy nagy formálóm volt az egyetem után, Kelemen Lajos itt, Kolozsvárott, akitől én nem annyira a kutatási módszereket és a mesterségbeli fogásokat sajátítottam el – ezekkel elég jól ki voltam „staféringozva” –, hanem a történelem átélésének képességét vagy legalábbis ennek az igényét. Kelemen Lajos valóban benne élt abban a világban, ami a levéltári dobozokban fekvő iratok révén hagyományozódott át mindnyájunkra.

■ *Írás, könyv, értelmiség című, 1976-os reprezentatív kötetében hosszú tanulmányt szentelt Nagyvárad helyének középkori könyvtártörténetünkben. Az első kolostori könyvtárak Váradon és környékén, majd a székesegyházi könyvtár, vagy Vitéz János személyi gyűjteménye – igazolja e tanulmány – a kor európai szintjén állott. Milyen helyet, fontosságot biztosítottak ezek a tékák Váradnak a művelődéstörténetben a Partiumban és azon túl? Kihatóttak-e ezek a könyvtárak a bihari kastélyok, kúriák életére, meddig és milyen erővel sugárzott szét a könyvek fénye?*

A könyv és a könyvtár a régiségben olyan volt, mint a mágnes: magához vonzotta a szellem embereit, az alkotókat. Kétségtelen, hogy Várad középkori művelődési szerepében része volt a falai között felhalmozott könyvtáraknak. A könyvtár és a helyi társadalom viszonyát azonban nem a modern időknek megfelelően kell elképzelni, amikor a közkönyvtárak polcain felhalmozódó ismeretanyag bárki számára hozzáférhető – aki érdeklődik iránta. Ezek a régi könyvtárak zárt magángyűjtemények voltak, hatásuk viszonylag korlátozott ugyan, de azért elért addig, ameddig a könyv iránti igény eleven volt. A humanista főpapok fényes könyvtárait a XVI–XVII. században követte a nagy hírű kálvinista iskola körül alakult gyűjtemény, majd a XVIII. századi katolikus püspöki és káptalani barokk könyvtár, és mindegyiknek megvolt a maga társadalmi háttere, külön értelmiségi olvasóközönsége. A XVIII–XIX. században, a török utáni újjáépítés során létesült magángyűjtemények azonban nem a korábbi egyházi könyvtárak kisugárzásának eredményei, hanem a haladás, elsősorban a felvilágosodás szülöttei. Csak sajnálkozni lehet afelett, hogy az utóbbi két évszázad könyvtári fejlődésének köz- és magángyűjteményeit az elmúlt évtizedekben a hozzá nem értés helyrehozhatatlanul megtizedelte.

■ *Az utóbbi két évtizedben Jakó Zsigmond főként az erdélyi könyv- és könyvtártörténetet kutatta, s természetesen ezek keretében a nyomdászat fejlődését, a papírmalmok, a vízjegyek múltját, szerepét. Felfedte Heltai Gáspár és Hoffgreff György kolozsvári nyomdák történetét, bemutatta a balázsfalvi nyomdászat kezdetét, s éppígy a gyulafehérvári és nagyváradai nyomdászat múltját, a Hoffhalterek tevékenységét. Mikor bontakozott ki a könyvnyomtatás a hajdani kolostori könyvtárak és könyvmásoló műhelyek városában, és milyen jelentősége volt a korabeli váradai nyomdászatnak a Partium szellemi életében?*

A Körös-parti városban a reformáció szolgálatában indult meg a könyvkiadás 1565-ben. Mindjárt a magas mesterségbeli színvonalon, minthogy a nyomda első mestere és tulajdonosa a korábban Bécsben működött Raphael Hoffhalter volt. A hitújításban tevékenyen is közreműködő tudós és harcos tipográfus kiadványai, különösen művészi fametszetei révén, a XVI. századi magyar könyvnyomtatás legszebb alkotásai. Várad azonban Hoffhalter számára csak átmeneti állomás volt Debrecen és Gyulafehérvár között. Az itteni officina működése 1585-ben hosszabb időre megszakadt. Amikor 1640-ben nyomdával szerelték fel a haladó puritánus eszméket is befogadó váradai iskolát, ismét európai színvonalon álló szakember került a műhely élére, Szenczi Kertész Ábrahám személyében. Ő Hollandiában, a kor egyik legismertebb nyomdájában, az Elzevireknél tanulta a nyomdászatot, és felszerelését is onnan hozta. Várad török kézre kerüléséig ez az officina volt az erdélyi fejedelemiség legszínvonalasabb nyomdája. Puritánus szellemű kiadványai a kor leghaladóbb eszméit közvetítették a magyar művelődésbe. A váradai műhely 1660-ban Erdélybe menekített felszerelésével indult meg Szebenben, Keresden a magyar könyvkiadás és újult meg a kolozsvári nyomdászat is egy időre. A fejedelemség korában – Kolozsvár mellett – Várad volt a könyvkiadás legfontosabb és legirányosabb központja.

■ *Bukaresti egyetemi kollégájával, Radu Manolescuval közös könyvet adott ki Scriere latina in Evul Mediu (Latin írás a középkorban) címmel románul, amelynek most készül a magyar változata egy budapesti könyvkiadónál. Ismeretes az is, hogy kölcsönös megbecsülés jellemezte az Ön kutatói, professzori kapcsolatát Constantin Daicovicuval. Szeretném, ha felidézne emlékeit román kollégájával való személyes és tudományos kapcsolatairól.*

Azt hiszem, a kérdés így túlságosan általános, és válaszom, ha részletekbe mennék, szétfeszítené a beszélgetés kereteit. Közel négy évtizeden át benne éltem a romániai történetkutatásban, és ezalatt

kapcsolatba kerültem szűkebb szakterületem, a medievisztika (középkor-tudomány) szinte minden számottevő román művelőjével. 1949-től fogva tagja voltam az Akadémia Constantin Daicovicu vezetője alatt működő kolozsvári Történelmi Intézetének, munkatársként részt vettem a háború utáni évtizedek minden jelentősebb tudományos vállalkozásában, a magam szakterületén. Bőven volt tehát alkalmam személyes és tudományos kapcsolatok kiépítésére. Ezek közül legrégibb David Prodanhoz fűz, akivel az erdélyi levéltári anyag közös feltétele és ővése kötött össze. Daicovicuval való ismeretségem egy viharos összecsapással kezdődött, amely azonban átalakult haláláig tartó kapcsolattá. Ennek során legtöbbször számíthattam támogatására tudományos kezdeményezéseimben. Különösen sokra értékeltém részéről, hogy tudomásul vette: véleményem eltérhet az övétől. A bukarestiek közül Andrei Oteteára és Mihai Berzára, a román medievisztika elhunyt nagyjaira emlékezem különös melegséggel, mert magatartásukból mindig kiéreztem a megbecsülést, amelynek különben írásban is tanúságát adták. Egyébként az ő neveltjük Radu Manolescu, akivel éveken át dolgoztam együtt írástörténeti közös könyvünkön. A román kiadásnál nyelvi, stiláris kérdésekben Manolescu volt segítségemre, a készülő magyar kiadásnál, természetesen, én fogok vigyázni az ő részének nyelvi köntösére. Mégis a legszorosabb volt azonban az együttműködésem Francisc Pallal, akit az egyik legképzettebb román medievistának ismertem meg. Három évtizedem át közös volt a dolgozatunk az erdélyi középkori oklevelek kiadása körül. Elfogulatlan kolléga, európai horizontú szakember volt. Őszintén fájlam, hogy már nélkülözni kell a társaságát.

■ *A helytörténelmi kutatás fontosságát egyik újabb munkájában Ön ismételtelen hangsúlyozta. „A történelemtanárak, muzeológusok, levéltárosok, könyvtárosok nagy többsége számára – hacsak nem egyetemi városban élnek – szinte kizárólag a helytörténet jelenthet járható utat alkotó szellemi tevékenységre” – írta. A hivatásos történész, a mindig széles kitekintésű professzor véleménye szerint a helytörténészek miként kerülhetik el az örök – és némelyek által túl is hangsúlyozott – veszélyt, a provinciális beszűkülést? Mi valóban provinciális egy kisebb közösség, falu, város történetének vizsgálatában? És mi emelheti a helytörténész kutatását országos fontosságúvá, korszerűvé, nemzetiségünk életében pedig egyenesen nélkülözhetelenné?*

Osztom nézetét, hogy jó adag túlzás van abban a véleményben, mely a történetírásban a helytörténettel kapcsolja össze a provinciálismust. Bőven tudnék Önnek idézni olyan „nagy” témát tárgyaló munkákat, amelyek, mint történetírói teljesítmények, töményen provinciálisoknak minősülnek. Magam sohasem éreztem minőségi különbséget a helytörténelmi és az országos fontosságú témák között. A „történet”, a műltat mindig egységes folyamatra tekintetem, melynek részei között nem alá-, hanem mellérendeltségi viszony áll fenn. Mind ezek, mind azok vizsgálata egyaránt szükséges az egységes folyamat pontos, torzítatlan rekonstruálásához. A veszedelem arról az oldalról fenyegeti a történetírást, hogy módszeresen végezte-e munkáját, és a megismert helyi valóságot bekapcsolta-e abba a nagy egységbe, amelybe az a maga idejében beletartozott. A helytörténet legmodernebb, tudományos módszerekkel való igényes műveléséhez különlegesen fontos érkei fűződnek a nemzetiségi történetkutatásnak. A helytörténet az a keret, amelyben a sajátos lehet a fejlődés helyi meghatározója és az országosan átlagos a másodrendű. Ha azt szeretőnk látni, hogy a nemzetiségi történetírás eredményei a jelenleginél jobban beépüljenek az ország történetébe, ne féljünk a helytörténet-írástól, hanem igyekezzünk azt minél korszerűbben és igényesen művelni. Más út aligha adott számunkra.

■ *Nemrégiben fejezte be egyik fontos munkáját, a kolozsmonostori hiteles hely jegyzőkönyveinek feldolgozását. Milyen új vonásokat, epizódokat ismerhetett meg e nagy munka során a középkori emberekről, akik mindig is kutatásainak középpontjában állottak?*

Két kötetre tervezett említett munkámmal részint az erdélyi medievisztika forrásanyagát kívántam gazdagítani, részint pedig a középkori társadalomtörténet egyik sokat kerülgetett kérdéscsoportját óhajtottam megvilágosítani. A két kötet 5444, külföldön őrzött oklevelet tesz hozzáférhetővé belföldi történészeink számára. Feldolgozásomban pedig azt kíséreltem meg tisztázni, hogy milyen is volt a társadalomrajza egy olyan egyházi intézménynek, melynek jelentősége a középkori Erdély művelődésének történetében általánosan elismert. Azt vizsgáltam, hogy milyen társadalmi rétegekből verbuválódtak a monostor vezetői és lakói, mi jellemezte műveltségüket, tehát mi sugározódott ki ebből a művelődési gócpontból. A feladat nehéz volt, mert töretlen utakon kellett járnom: remélem azonban, hogy ezáltal magam is hozzájárultam valamivel ahhoz, hogy az erdélyi medievisztika szekere végre kimozduljon abból a kátyúból, amelyben jó ideje vesztegel.

■ *A történet mindig egy nagyobb közösség sorsának alakulása, a történész elsősorban a közösségi múlt bívárlója. Mi az a legfőbb tanulság, amelyet a történész a kutatás rendjén önmaga számára, egyenként levonhat?*

Legfőbb tanulságként? Talán a múlt hűségesebb tolmácsolásának kötelezettségét! Mert a történésznekedés nemcsak szakmai, de egyben erkölcsi kérdés is. A historikus ugyan tévedhet, téved is, de sohasem torzíthat. A történelem egy közösség, az egykor éltek és a most élők közösségének kollektív emlékezete. A historikus szava építhet és rombolhat, elgázíthat és tévútra vezethet. Csak annak a történésznek lehet nyugodt a lelkiismerete, aki a Múlt vallomásainak a Mához való közvetítésekor mindig magán érzi az egykor volt szereplők, képletesen szólva, ellenőrző tekintetét. A tolmács erkölcsi felelőségének állandó érzékelése nélkül nem szabad a múlt vallatására vállalkoznia senkinek. De nem is érdemes.